

Dr. Muhamed Nuhić

NASILJE I KAZNA

Sjećanje na Gračanicu s jeseni 1950. godine (memoarski zapis)

Pozna jesen 1950. godine. Vrijeme pro hladno, tmurno, vlažno. Čini se da snijeg visi iznad grada i da će se svakog časa sručiti na njega. Pozvan sam u Pokrajinski komitet Komunističke partije za BiH. Nisam znao radi čega. Bio sam tada instruktor Centralnog komiteta Narodne omladine BiH. Prije toga još samo jednom sam ovako iznenada pozvan u Pokrajinski komitet Komunističke partije. Bilo je to 5. maja te – 1950., kada je izbio ustanak u Cazinskoj krajini. Ali, to je priča za drugu priliku.

U velikoj sali za sastanke zatekao sam drugaricu B. D., također instruktora Centralnog komiteta Narodne omladine Bosne i Hercegovine, D. F., instruktora Pokrajinskog komiteta Komunističke partije. Pozvani su kao i ja. Ubrzo je u salu ušla jedna žena srednjih godina, visoka, vitka, građanski odjevena. Za njom je ušao Nikola Cvijetić, koji je tada, koliko se sjećam, bio član Pokrajinskog komiteta Komunističke partije. Pošto su oboje sjeli u pročelje stola, Nikola nam je predstavio tu ženu. Bila je to Lidija Šentjure, član Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije. I nas je predstavio njoj. Zatim je počeo:

“Vi ste Komisija Pokrajinskog komiteta Komunističke partije. Idete u

Gračanicu da tamo ispitajte situaciju u vezi sa otkupom viškova poljoprivrednih proizvoda i nekim nepravilnostima u vezi s tim. U Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije stiglo je više pritužbi na račun Sreskog komiteta Komunističke partije i na ostale organe u Gračanici zbog krajnje grubih postupaka prema seljacima prilikom otkupa. To treba ispitati. Ukoliko se pokaže da je tačno, drugarica Lidija ima ovlaštenja Centralnog komiteta komunističke partije Jugoslavije i Pokrajinskog komiteta Komunističke partije Bosne i Hercegovine da preduzme potrebne mjere. Vi ćete biti raspoređeni po selima i tamo, u neposrednom razgovoru sa seljacima, provjeriti navode pritužbi. Rukovodilac vam je drugarica Lidija. Na put krećete sutra ujutro. Imaćete na raspolaganju jednu limuzinu i jedan džip.”

Vožnja do Gračanice trajala je gotovo pet sati. Tvrdi, dotrajali džip tresao se i škripao na izlokanom makadamskom drumu toliko da nam se činilo da nam utrobu prevrće. Drugarica Lidija je sa svojim pratiocem putovala limuzinom. U džipu je bilo hladno – nije bilo grijanja. Ali, izdržalo se.

U Gračanicu smo stigli u rano popodne. U Sreskom komitetu Komunističke partije zatekli smo sekretara K.D., predsjednika Sreskog narodnooslobodilačkog odbora Đ.K. i šefa Udbe – Dž. Bili su obaviješteni o našem dolasku, ali nisu ništa znali o našem zadatku.

Sekretara Komiteta K.D. sam poznao. Bio je iz Lukavca. Tokom rata (Drugi svjetski rat) bio je partijski aktivista. Ali, slobodno se kretao Lukav-

com. Mnogi Lukavčani su znali ko je on i šta radi, ali, zahvaljujući činjenici da je sve do prvog oslobođenja Lukavaca, u septembru 1943. godine, ustaški tabornik Juso Tubić bio, član Komunističke partije, K.D. je, kao i drugi aktivisti, mogao izvršavati svoje zadatke ne krijući se. Nekoliko puta je i mene, kao nekompromitovanog mladića, angažovao za prenošenje partijske i partizanske pošte.

Izenadio se kad me ugledao. Nije znao moj "put" od odlaska u partizane do, eto, ove partijske komisije.

Smjestili smo se u hotelu, u zagrijane sobe – male tučane peći bile su dobro podložene ćumuro. Ručali smo i malo se odmorili. Sastanak Sreskog komiteta bio je zakazan za 17 sati. U to vrijeme bio je stav da se razni sastanci održavaju poslije radnog vremena. Tako je bilo i tada.

Članovi Sreskog komiteta, njih 5-6, živjeli su, koliko mi je poznato, u gradu. Niko od njih, pa ni sekretar, nije znao radi čega je i zbog čega je tako nabrzinu zakazan sastanak. Samo su sekretar i predsjednik znali ko smo mi, ali ni oni nisu znali kakav nam je zadatak. Sekretar je "otvorio" sastanak, predstavio nas svakog pojedinačno, predstavio prisutne članove Komiteta i onda "dao" riječ drugarici Lidiji.

Lidija je u ime Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije i Pokrajinskog komiteta za Bosnu i Hercegovinu pozdravila prisutne članove Sreskog komiteta, a onda, staloženo, mirno, zanoseći malo na slovenački, obavijestila ih o našem zadatku, tj. o pritužbama koje su stigle u Central-

ni komitet Komunističke partije Jugoslavije. Naglasila je da nismo došli da kažnjavamo, već da provjerimo navode iz pritužbi i da, ukoliko se potvrde, sazovemo Sresku partijsku konferenciju, na kojoj će se odrediti mjere.

Poslije njenog kratkog, a jasnog izlaganja, podugo je bila ćutnja. Očigledno, svi članovi Komiteta bili su iznenađeni i zbunjeni. Ovako što nisu mogli očekivati. Otkup poljoprivrednih "viškova" bio je "zadatak svih zadataka", uslov opstanka države; njime su se dokazivali: patriotizam, partijnost, politička sposobnost... A sad!

Progovorio je sekretar. Počeo je teatralno (parfraziram po sjećanju kao, uostalom, i sva druga izlaganja):

"Te pritužbe, drugarice Lidija, djelo su neprijatelja naše revolucije i naše Partije. Neprijatelj zna šta za naš opstanak i naš napredak znači otkup i tu nas napada. On zna da gladni radnici neće raditi, da gladna vojska neće moći braniti zemlju, da gladna policija neće moći održavati red. On zna da je otkup "najtanja karika" u našem lancu i ako se ona prekine, raspašće se cijeli lanac."

Lidija nije mogla izdržati. Očigledno su je njegove fraze i parole nervirale. Zato ga je prekinula:

"Druže sekretaru, sve mi to znamo. Ovo nije sastanak partijske ćelije, na kojem treba ljude ubjeđivati. Nego, reci ti je li bilo nasilja ili nije, ako je bilo, ko je maltretirao ljude; šta ste preduzeli da to spriječite!? O tome nam govori. I ne samo ti. I svi članovi Komiteta treba da kažu šta znaju i šta o svemu tome misle!"

Pozdrav iz Gračanice: rasglednica iz pedesetih

Sekretar je začutao. Trebalo mu je neko vrijeme da se pribere, da “dodje sebi” pa da nastavi:

“Možda je negdje bilo. Ali, to su pojedinačni slučajevi.”

“Jeste li reagovali na te pojedinačne slučajeve i kako” - prekinu ga Lidija ponovo.

“Nismo, nismo imali ni vremena. A bojali smo se da bi to eventualno reaganje moglo biti podsticaj mnogima da se opiru, da ne predaju svoje zaduženje; da sakrivaju žito i stoku. Kulaci to ionako rade. Oni su i najgrlatiji, a sigurno imaju viškova. Bilo bi vrlo opasno nasjesti na njihove kuknjave...Vi, drugarice, ne znate da je ovo problematičan kraj. Ovdje je sve do pred sam kraj rata neprikosnoveno vladao Pavelićev vitez Pjanić. Puno je tu njegovih pristalica. U ozrenskom dijelu Sreza je isto - četnici

su tu vladali sve do februara 1945. godine. Njihov duh se i sada osjeća.”

“Čekaj, sekretaru!” – javi se jedan član Komiteta, čovjek širokih ramena, pogoleme glave, tvrda izgleda. “Nije baš tako kako ti govoriš. Bilo je nasilja i mučenja ljudi i to ne malo, bilo je i otimačine, bilo je i zatvaranja, moramo govoriti otvoreno. Ako smo pogriješili, moramo priznati! Ovako ne ide” – izgovori čovjek gotovo u jednom dahu.

Atmosfera postade mučna.

Lidija ga podstače da nastavi, ali konkretno: gdje se šta događalo, ko je učestvovao itd. On se malo zamisli, kao da oklijeva, nije lako govoriti konkretno. Ipak, nastavio je. Spomenuo je nekoliko sela, imena nekih seljaka koji su mučeni, imanovao neke aktiviste iz Sreza koji su “utjerivali” ot-

“To je ono što ja znam i što mogu dokazati. Drugo i više ne znam. Ali, čuo sam još štošta, priča se. Znaju to i ostali drugovi koji sjede ovdje; znaju to i sekretar i predsjednik. Doduše, oni ne zalaze među narod, tu su u svojim kancelarijama, u njima se ne čuje dobro ono što se vani zbiva, ljudi koji im doleže ne govore o tome.”

Niko se, međutim, ne javi. Ostali članovi Komiteta pognuli su glave, zagledali se u svoja koljena i - ćutali. Sekretar je pogledom “strijeljao” po njima nastojeći, vjerovatno, da ih obeshrabri. I kad je shvatio da se više niko neće javiti, on je progovorio:

“Pa, dobro, družo, kad si to sve znao, zašto me o tome nisi obavijestio, zašto to nisi ispričao nekidan, na sastanku Komiteta, kada smo raspravljali baš o otkupu?”

“E, družo sekretaru, da sam to ja rekao na sastanku Komiteta, ne bih danas ovdje sjedio. Vi biste mene proglasili paničarem, oportunistom, nespremim za borbu i – šta ja znam, a onda mi kazali da nisam dorastao zadatku člana Sreskog komiteta - da ne govorim dalje. Eto, zato nisam rekao ni tebi i zašto nisam o tome govorio na Komitutu. I sada, kad ove drugarice i ovi drugovi odu, meni se može svašta desiti. Pa, neka, makar sam malo svoju savjest smirio.”

Sekretar je htio da nastavi polemiku sa ovim čovjekom. Lidija to nije dozvolila. Rekla je da je dosta to što smo čuli i saznali, a i vrijeme je poodmaklo, pa sastanak treba završavati. Zatražila je da nas rasporede po selima. Sekretar je počeo spominjati sela u koja bi trebalo ići, ali samo jedno ili

dva od onih koja je onaj drug navodio. Lidija je opet reagovala, zahtijevajući da najprije idemo u ta sela. Imenovala je i još neka, imala je ona i posebna obavještenja, vjerovatno iz pritužbi. Sekretar je, zatim, počeo određivati članove Komiteta koji bi trebalo da idu sa nama, ali to Lidija nije prihvatila. Rekla je da nama trebaju samo vodiči do sela, koji neće ostati sa nama, mi ćemo sami obavljati posao. Ona, kao iskusan partijski čovjek, zna da će se seljaci ustručavati da govore pred ljudima iz Sreza i da neće biti iskreni, što bi značilo da od našeg posla ne bi bilo neke fajde.

Određen sam u Orahovicu.

SUSRET SA HAFIZ-EF. MUJIĆEM

Svakome od nas je rečeno kome u kojem selu da se obratimo, ko će nam organizovati razgovore sa ljudima, gdje možemo noćiti ako zatreba i gdje nešto pojesti. Savjetovano nam je da za “svaki slučaj” ponese sebi hljeba i koju konzervu. Meni je rečeno da se obratim hodži Mujiću, da kod njega mogu noćiti, da će me on ponuditi hranom itd. Naime, on je odbornik Sreskog odbora Narodnooslobodilačkog fronta.

Po završetku ovog sastanka, mi smo u hotelu imali “svoj” sastanak. Drugarica Lidija nam je davala uputstva za rad: sazvati konferenciju Fronta, ljudima pažljivo i dobro objasniti ko smo i radi čega smo tu, radi čega se “drži” konferencija, tražiti od njih da govore o tome kako se vrši otkup, je li otkup pravedno razrezan, na osnovu čega je razrezan, kada je i kako vršena procjena uroda, kako su ljudi obavještavani

o svojim zaduženjima; je li bilo nasilja i kakvog itd.

Imao sam izvjesno iskustvo iz situacija o otkupu. U Srebreničkom srezu sam učestvovao u akcijama za otkup. Znao sam koliko je to teško, koliko se i kako sve ljudi opiru da daju ono što se od njih traži. A najveće i najozbiljnije moje iskustvo je iz Cazina. Naime, u proljeće te 1950. godine, u Cazinskoj krajini izbio je ustanak upravo zbog otkupa, zapravo, zbog načina na koji je od ljudi oduzimano žito, stoka. Ljudi u tom, tada veoma, veoma siromašnom kraju nisu mogli podnositi teror vlasti pri vršenju otkupa, pa su se, na podsticaj nekih političkih snaga izvan Sreza, digli protiv vlasti, napali magazine u koje je skladišteno otkupljeno, bolje, oduzeto žito i mjesne narodnooslobodilačke odbore, u kojima su popaljeni spiskovi otkupa. Tamo su tada raspušteni svi organi vlasti, rasformirana cijala partijska organizacija, posmjernjavani svi funkcioneri, neki i pozatvarani. Preduzete su i kaznene mjere protiv organizatora i nekih najistaknutijih učesnika ustanka. Međutim, situacija je smirena tek intenzivnom i dobro vođenom političkom akcijom. Učestvujući u razgovoru na tom sastanku, iznio sam svoje mišljenje o tadašnjem našem zadatku, oslanjajući se upravo na svoja iskustva iz Srebrenice i Cazina. Rekao sam, koliko se sjećam, da je najvažnije da nastupimo tako da ljudi odmah shvate da smo dobronamjerni, da želimo da saznamo što se to zbivalo da bismo ispravili greške itd.

Vodič u Orahovicu bio mi je jedan mladić, nekadašnji SKOJ-evac. On, naravno, nije znao moj zadatak, ali ga

je zanimalo zašto idem u Orahovicu, šta ću tamo raditi. Rekao sam mu ono što sam mogao – održaću političku konferenciju, što je bilo tačno. Uostalom, u to vrijeme političke konferencije po selima nisu bile rijetkost. Bilo je to vrijeme političke i ekonomske blokade naše zemlje od strane zemalja tzv. narodne demokratije, tj. zemalja Informbiroa, što se narodu moralo objašnjavati. Malo smo razgovarali.

Koračajući blatnjavim putem, prisjećao sam se svog ratovanja u ovom kraju: napada na Gračanicu u jesen 1944. godine. Moj bataljon je napadao od Lohinje. U večernjim časovima privukli smo se ustaškom položaju iznad Gračanice, iznenadnim udarom rastjerali “odbranu” i, što je bilo posebno važno, zarobili kaban u kojem su kuhala večera – pasulj s mesom. U živoj uspomeni ostao mi je i silazak u Gračanicu, sutradan ujutro: ispred jedne pekare stajao je ekonom bataljona i dijelio nam vruće somune. Sjećao sam se i neuspjele opsade Sokola – tvrđave u koju se bila zatvorila ustaška jedinica koja je pobjegla iz Gračanice. I, svakako, borbi sa četnicima na Ozrenu, u januaru i februaru 1945. godine.

U Orahovicu smo stigli oko podneva. Hodžu Mujića zatekli smo pred kućom. Moj vodič je samo rekao: “Evo, efendija, doveo sam ovog druga. On će ti sve reći.” Predstavio sam mu se imenom i prezimenom. Trenutak je gledao u mene, kao da želi da iz mojih očiji i lica nešto pročita.

“Ti si iz Lukavca, sin Aliosmana Nuhića i unuk Memagin.”

Sada sam ja bio izenanaden. Kako on zna mog oca i mog djeda? Upitao sam ga.

“Znam ja, mladiću, svu tvoju familiju. Bio sam nekoliko puta u tvojoj kući, gost tvojih roditelja. Ti nisi bio ni u Lukaveu, ni kod kuće.”

Obradovao sam se. Nisam, dakle, nepoznat; nisam “jabandžija”. Biće mi lakše, mislio sam. Nisam se prevario. Efendija me pozvao u kuću.

Pošto sam se raspremio i raskomotio, obavijestio sam efendiju radi čega sam došao, kakav mi je zadatak; obavijestio sam ga o Komisiji i svemu što je važno da on zna da bismo zajedno mogli raditi. Slušao me pažljivo. A kad sam završio, samo je uzdahnuo i rekao:

“Hvala Bogu! Znao sam, bio sam siguran, da se ovo mora zaustaviti.”

Dogovorili smo se da predveče održimo sastanak sa odbornicima vlasti i Fronta, na kojem ćemo ih obavijestiti o boravku Komisije na području Sreza i o njenim zadacima. To je, svakako, bio moj posao. Odbornici će, onda, za sutradan sazvati opštu konferenciju. Tako će početi moja istraživačka misija.

Topla soba i prijatan ručak izazvali su pospanost. Hafiz je to primijetio i predložio mi da malo odspavam dok on pozove odbornike. Prihvatio sam to bez oklijevanja. Spavao sam tako dugo i tako slatko da nisam ni primijetio kada su se odbornici počeli iskupljati. Hafiz me probudio. Sa odbornicima nije bilo problema. Pošto sam im objasnio o čemu se radi, zamolio sam ih da se potrudu da ljude uvjere

da je važno da dođu na konferenciju. Na ovo me upozorio moj domaćin, jer su ljudi izbjegavali konferencije upravo zbog otkupa. Sada se, međutim, od njih očekuje da dođu i da učestvuju u ocjeni ponašanja “utjerivača” otkupa; da govore o svojim nevoljama i o neprilikama kojima su bili izlađani. Dogovoreno je, takođe, da se konferencije organizuju po zaseocima. Pošto u tim zaseocima nije bilo prostorija u kojima bi se moglo okupiti više ljudi, dogovorili smo se da se sve konferencije drže u mektebu, zaselak po zaselak, jedan za drugim. Prva konferencija će biti sutradan u podne, druga predveče, a ostale naredni dan.

Sa svojim domaćinom sam razgovarao do dugo u noć. Zanimalo ga je sve o meni: gdje sam sve bivao, šta sam sve radio od završetka rata do trenutaka u kojem razgovaramo. Nismo mimoišli ni političku situaciju u svijetu, stanje u našoj zemlji, probleme izazvane ekonomskom blokadom, pokušaje da se “približimo” Zapadu radi probijanja blokade itd. Od njeđa sam saznao šta se sve događalo ove jeseni u ovom selu.

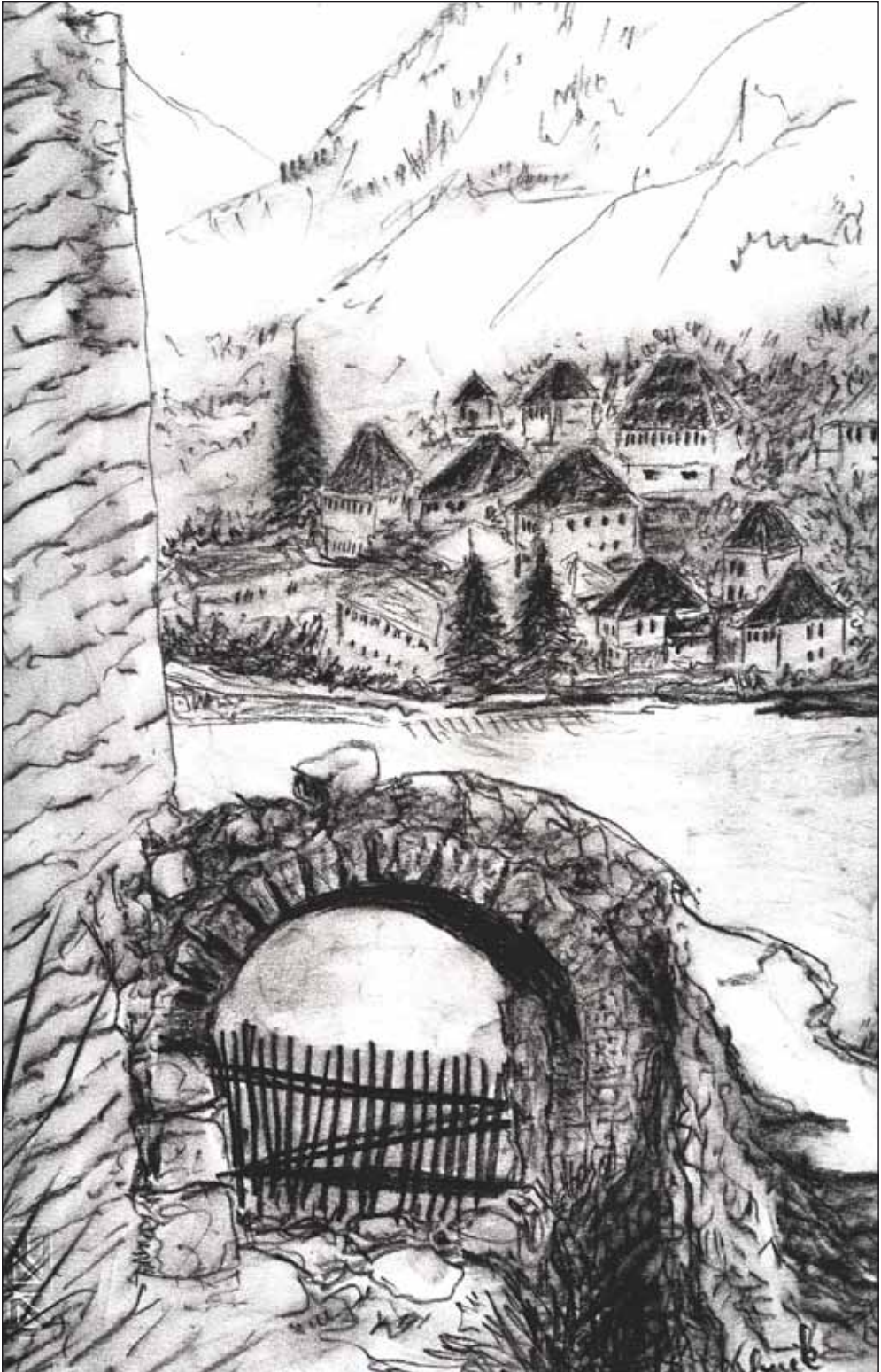
“Meni je jasno zašto je potreban ovaj otkup. O tome sam govorio i svojim džematlijama. Ali, nisam mogao i ne mogu da prihvatim način na koji se to ovdje, u ovom Srezu radi. Da pođem od planiranja sjetve. Nije ovo zemlja za žito. Posna je, mršava. A ljude zaduže da pšenicom zasiju toliko i toliko, kukuruzom toliko i toliko, ječmom toliko i toliko. Činovnici što rade ne znaju ili zanemaruju kakva je ovo zemlja i šta na njoj može, a šta ne može da uspijeva, ne misle imaju li ljudi dovoljno zapređa da moogu

na vrijeme poorati, imaju li dovoljno đubreta da mogu zemlju pođubriti... Istina, vlast se pobrine za sjemena, što je dobro. Ali, sjeme pšenice iz Vojvodine i sjeme kukuruza ne daju ovdje rod kao tamo odakle su. Onda dođe vrijeme prispijevanja zasijanog i procjene uroda. Činovnici, opet, procjenjuju prema urodu dolje, u Sprečkom polju. Ljudi se bune, cjenjkaju – nema pravih mjerila, tj. nema stručnih ljudi koji bi to radili. A od procjene zavisi zaduženje za ‘otkup’. Ne uzima se u obzir kakva je vremenska situacija bila između procjene i žetve: je li bilo dovoljno sunca da žita dozriju, kiše – da se zrno naliže, je li bilo kakvog nevremena... A onda, dođe vrijeme ‘otkupa’. Sazivamo konferencije, ubjeđujemo ljude, objašnjavamo im svrhu otkupa, ali... teško je ubijediti čovjeka da sa svoje sinije i ispred svoje čeljadi uzme i ‘dobrovoljno’ nekome preda komad hljeba. Takvih je većina. Istina, ima i onih koji mogu makar dobar dio svog zaduženja predati a da ne ugroze svoju kuću. Oni se najžešće opiru. Na konferencijama se odrede rokovi i mjesta predaje ‘viškova’. Ljudi se ne drže toga, nadajući se da će nekako izvrdati. A kad to u Srežu vide, pošalju činovnike sa milicijom da se otkup ‘utjera’. Tada nastaje belaj. Činovnicima je naređeno da se otkup mora izvršiti ‘po svaku cijenu’, a milicionerima da postupaju po zahtjevima činovnika i da preduzmu mjere koje su potrebne da bi se zadatak izvršio. Činovnici zajedno sa milicionerima pretražuju koševе, penju se po tavanima, silaze u podrume, pregledaju štale, trapove, sjenjake i kada ne nađu ništa, a najčešće ne nađu - ljudi to dobro

sakrivaju, počinje fizičko maltretiranje: šamaranje, kundačenje, istjerivanje čeljadi iz kuće, prisiljavnje djece da kažu gdje je babo sakrio žito itd... U nekoliko slučajeva neke ljude su zatvarali u podrume, pa kad ni to nije pomoglo, podrume su punili vodom ljudima do koljena... Najgore je to što se ne pravi nikakva razlika između onih koji zaista nemaju ni za sebe i onih koji imaju, koji mogu podmiriti svoju obavezu. Makar donekle. A ima i takvih. Iste mjere pritiska primjenjuju se i na jedne i na druge. Protestovao sam protiv toga i kad moje proteste niko nije slušao, povukao sam se iz tog posla i - iz politike. Stid me je ljudi i stid me je onog što sam i u toku rata i poslije govorio o novoj državi, o novoj – narodnoj vlasti, o pravima ljudi... Stid me je!” – završio je svoju “priču” hafiz Husein-efendija Mujić.

I mene je bilo stid. Ali, od stida nema fajde. Mora se djelovati.

Konferencije su prošle “dobro”. Na svakoj sam najprije govorio o političkoj situaciji u zemlji i svijetu, o ekonomskoj blokadi koju nam je nametnuo Sovjetski Savez, o teškoćama u snabdijevanju, o planovima razvoja zemlje i, naravno, o otkupu: zašto je potreban, naglašavajući da je to privremena mjera, da će se ona napustiti čim se osigura nabavka hrane iz inostranstva i čim naša poljoprivreda “stane na nože”. Do tada, govorio sam, moramo se strpiti, dijeliti “kolač” tako da niko ne umre od gladi, odnosno, da osiguramo minimum hrane za radnike i vojsku itd. Ali, otkup jeste nužda, jeste obaveza i niko me nije drag. Ni narodnoj vlasti, ni Partiji... Nastojao sam da govorim bla-

go, da izbjegavam parole, da govorim jasno, jednostavno, da bi me ljudi razumjeli i shvatili. Čini mi se da sam s njima uspotavio dobar kontakt već svojim ulaskom u prostoriju u kojoj su ljudi čekali. Nazvao sam im selam. Možda bi to nekome, ko bi sa strane posmatrao, djelovalo kao politička demagoģija. Nije, međutim, bilo tako. Uvijek sam smatrao da je svaki pozdrav kojim se izražava dobra želja - dobar pozdrav. Na kraju, obavijestio sam ljude da su sa područja ovog sreza Centralnom komitetu Komunističke partije Jugoslavije u Beogradu stigle neke pritužbe na postupke službenih lica koja su na terenu radila na otkupu; da je Centralni komitet formirao komisiju sa zadatkom da to ispita i da preduzme potrebne mjere.

“Eto, drugovi, ja sam danas s vama radi toģa. Ćelim da od vas čujem kako se izvršava obaveza otkupa, kako se s vama pri tome postupa, kako se ponašaju osobe koje su tu dolazile radi otkupa itd. Molim vas da govorite otvoreno, pošteno. Ne tražim ni od koga da se imenuje; ja ću samo bilježiti ono što kažete da bih mogao podnijeti izvještaj...”

Na početak razgovora nije trebalo duģo čekati. Ljudi su se javljali i, po pravilu, uzbuđeno govorili o onom što su doživljavali. Niko od njih nije, međutim, bio protiv otkupa kao nužne mjere, ali svi su bili protiv načina na koji se to radilo. Sve što sam na tim konferencijama čuo, potvrđivalo je ono što mi je hafiz Mujić pričao. Razlika je samo u tome što je hafiz govorio općenuito, a ovi ljudi su bili sasavim konkretni. Neki od njih su se predstavljali ime-

nom i prezimenom, naglašavajući da ja to slobodno zabilježim, jer se istine ne boje. Na kraju svake konferencije sam zahtijevao da ljudi predaju ono za što su zaduženi, a ako to nemaju, da predaju ono što mogu, kako ne bi sebe i svoju čeljad ostavili bez hrane. A ako neko, govorio sam, ima mogućnost da podmiri obavezu, a neće, protiv njeģa će se pokrenuti sudski postupak. Na sudu je da presudi, a ne na činovnicima i milicionerima. To što su neki radili, kaųnjivo je i biće kaųnjeni.

SMJENA SRESKOG KOMITETA

Kakav su utisak na ljude ostavljali ovi razgovori, najbolje je pokazalo prisustvo konferencijama. Prva konferencija nije bila dobro posjećena, ali je svaka naredna bila posjećenija. Pred polazak iz Orahovice, hafiz-ef. Mujić mi je rako da su ljudi zadovoljni, da je atmosfera u selu znatno drukčija - bolja i da on očekuje i rezultate. On nije prisustvovao tim konferencijama. Složili smo se da je najbolje da ja sam razgovaram sa ljudima. Bilo mi je drago što sam sreo i upoznao toģ čestitoģ čovjeka. Uvijek sam se, poslije, radovao susretu s njim i kad je bio Tuzlanski muftija i kad je bio Reis-ul-ulema u Sarajevu.

U Gračanici smo se opret sastali, mi, članovi Komisije. Naši utisci i zaključci nisu se mnogo razlikovali. Drugarica Lidija nas je obavijestila da je već imala razgovor sa drugovima u Centralnom komitetu, jednom i drugom, da je zajednički stav da se sazove Sreska partijska konferencija, da se smijeni cijeli Sreski komitet i izabere novi, da se protiv najodgovornijih po-

vede i disciplinski partijski postupak. Ona je, u dogovoru sa sekretarom Komiteta, tu konferenciju već zakazala. Pozvala je i predstavnika Okružnog komiteta iz Tuzle.

Na konferenciju je pozvana cijela partijska organizacija Sreza, tj. svi članovi Partije. Za ovakve konferencije su se obično birali delegati u ćelijama, ali sada nije bilo vremena za to. U prepunoj dvorani Doma kulture (čini mi se, bivšeg Sokolskog doma) konferencija je trajala cijeli dan. Otvorio ju je sekretar K.D., obavijestio prisutne o nama, tj. Komisiji, o povodu našeg dolaska itd. Većina članstva je već znala da se tu, na Srezu, nalazi Komisija Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, da su njeni članovi obišli nekoliko sela i održali više konferencija. Pošto je tako "otvorio" konferenciju, K.D. je dao riječ drugarici Lidiji. Ona je, najprije, pozdravila članove Komunističke partije u ime Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije i Pokrajinskog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za BiH, zatim obavijestila prisutne o pritužbama koje su stigle u Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije, pročitala jednu od njih, zaključivši taj dio svog izlaganja konstatacijom da stanje koje su ustanovili članovi Komisije potvrđuje navode iz pritužbi. Poslije njenog izlaganja, nastupali smo mi, članovi Komisije. Prethodno smo, naravno, utvrdili šta i kako traba da govorimo. Osnovno je bilo da što vjernije prenesemo to što smo od ljudi čuli, da ne dajemo svoja mišljenja, da ne zaključujemo, da bismo prisutnima ostavili mogućnost da

učestvuju u raspravi i tako doprinesu razrješenju situacije.

Tok konferencije je bio buran. Mnogi članovi Komunističke partije, ohrabreni našim izvještajima, iznosili su primjere nasilja u svojim selima, imenujući i ljude i utjerivače otkupa. Mučno je bilo slušati ih. Ali, još mučnije one koji su pokušavali da opravdaju te stroge postupke, ističući da se radi o kulacima, o neprijateljima naše revolucije i naše narodne vlasti s kojima se valja obračunavati. Bili su to mahom činovnici i članovi iz čaršije, koji su i sami vršili maltretiranja seljaka. Pravdali su se naređenjima: pozivali su se na stav Partije da se "otkup mora izvršiti po svaku cijenu", kad ljudi neće da predaju svoje viškove milom, valja im to oduzeti silom, pa i premlaćivanjem. Lidija je pažljivo slušala i jedne i druge, nikog nije prekidala. Govorio je ko god je želio i govorili su mnogi. Bilo je i upiranja prstom i pitanja: "Jesi li ti predao svoje zaduženje?" "I ti si, druže, radio to za što nas sada optužuju."

Popodne je već poodmaklo, kad je Lidija uzela riječ:

"Slušala sam vas, a sada vi slušajte mene. Otkup je, sigurno, jedan od naših najvažnijih zadataka. I najdelikatnijih. Država i narod, radnička klasa, moraju nekako preživjeti, valja nam raspodijeliti ono što imamo, nije teško reći da nemamo mnogo, da, naprotiv, imamo nedovoljno. Ali, dragi drugovi, država i Partija neće preživjeti ako protiv sebe okrenemo selo – seljaka. On nama treba ove jeseni, ali i iduće. Ovih nekoliko godina selo mora da nas ishrani, ali i da ono

ne ostane gladno, da u tom selu ne izazovemo neprijateljstvo. Neki od vas su ovdje govorili o kulacima. Ne znam šta je i ko je kulak za vas. U većem dijelu naše države, pa i u BiH, gotovo da i nema kulaka. To su samo malo imućniji ljudi, koji sami obrađuju svoju zemlju i žive od nje. Nisu to kulaci u onom smislu u kojem se o kulacima govori u Istoriji komunističke partije Boljševika. I nisu to unaprijed naši neprijatelji. Kad kažem da je otкуп među onim našim problemima za koje se može reći da su naše 'biti ili ne biti', to ne znači da ga moramo utjerivati nasilnim sredstvima, fizičkim maltretiranjem ljudi, oduzimanjem jedine kravice od ljudi – kravice koja hrani njihovu djecu, to ne znači da neprijateljem treba proglasiti svakog ko nam pruža otpor. No, da vam kaažem: naše je 'biti ili ne biti' i politička situacija u zemlji, a to znači da ne smijemo gubiti političku bitku, jer ako nju izgubimo, malo će koristi biti od vojske i policije. Naš oficirski kadar i naša vojska su pretežno sa sela. Djeca i rođaci seljaka. Isto je i sa milicijom. Ako izgubimo političku bitku na selu i sa selom, izgubićemo je i u Armiji, i u miliciji, i među radnicima, jer i oni su pretežno sa sela i žive na selu. Moramo, drugarice i drugovi, politički misliti i politički se ponašati. Političke greške se veoma teško ispravljaju. Pamte se i po tri koljena. Ovo što smo mi, članovi Komisije čuli u selima i o čemu je većina vas govorila, jesu krupne političke greške. Drug sekretar je na sastanku Sreskog komiteta, prije nekolikio dana, rekao da je ovo

politički teško područje, da još uvijek ima dosta pristalica Pjanićeve ustaške ili proustaške formacije, da se u ozrenskim selima osjeća duh četništva, što ja neću da pobijam. Ali, upravo to zahtijeva politički rad, pažljivo i ljudsko postupanje prema ljudima, čak i onda kada nam pružaju otpor, kada se ne slažu s nama. Ljude treba pridobijati, a ne odbijati. Neki od vas, vjerovatno, znaju kako smo postupali u toku rata, kako smo pridobijali ljude, pojedince, grupe i čitava sela. Čudim se drugu sekretaru, bio je u toku rata ilegalac, zna šta znači svaki čovjek kao prijatelj. Zbog svega toga, u dogovoru sa drugovima u Centralnom komitetu Komunističke partije Jugoslavije i Pokrajinskom komitetu Komunističke partije za BiH, odlučili smo da se smijeni cijeli Sreski komitet Komunističke partije Gračanica i da se prema najodgovornijim drugovima preduzmu disciplinske mjere. Danas ćemo imenovati novi, privremeni Sreski komitet, a izbor tog komiteta po staturnim propisima izvršiće se kasnije."

Lidija je, zatim, zamolila druga iz Okružnoog komiteta iz Tuzle da pročita imena ljudi koji su imenovani za članove privremenog Sreskog komiteta. Konferencija je završena snažnim aplauzom. Lidija je odmah po završetku konferencije održala sastanak sa dotadašnjim i novim članovima Komiteta, na kojem je dala instrukcije o narednim poslovima u Partiji i na terenu.

Ne znam kako se poslije situacija razvijala.